

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**ЛІСОВА Т. В.,**

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного
права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.15>**МЕЛІОРАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК ЗАХІД ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ:
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Статтю присвячено проблемі правового забезпечення меліорації як одного з основних заходів відновлення земель. У статті зазначається, що праці вітчизняних науковців присвячені окремим актуальним питанням проведення меліорації земель сільськогосподарського призначення. Наведено різні позиції вчених щодо розкриття зазначеної категорії. Проаналізовано наведені точки зору з цього приводу.

У статті підкреслено необхідність провадження заходів меліорації на землях усіх категорій, у тому числі на землях несільськогосподарського призначення. Зроблено наголос на тому, що заходи меліорації спрямовані не лише на поліпшення властивостей ґрунтів і підвищення їх родючості, а й на відновлення земель різного цільового призначення. Розкрито та всебічно аргументовано роль меліорації в системі заходів відновлення земель.

Проаналізовано особливості провадження хімічної, гідротехнічної, культуротехнічної, агротехнічної й агролісотехнічної меліорації відповідно до Закону України «Про меліорацію земель».

Особливу увагу в статті приділено проблемам та недолікам правового забезпечення меліорації земель. Зроблені відповідні пропозиції в цій царині.

У статті підкреслюється, що меліорація, як важливий дієвий захід відновлення земель, обов'язково повинна провадитися з дотриманням вимог екологічної безпеки, що насамперед стосуються хімічної та гідротехнічної видів меліорації.

Акцентовано увагу на встановленні юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері проведення меліорації земель. Положення Закону України «Про меліорацію земель», якими передбачено відповідальність у розглядуваній сфері, визнано частково декларативними. Зроблено висновок, що наразі вони не мають конкретного механізму своєї реалізації. За обсягом негативних наслідків запропоновано встановити юридичну відповідальність у зазначеній сфері нормами як Кодексу України про адміністративні правопорушення, так і Кримінальним кодексом України.

Ключові слова: *землі, ґрунти, відновлення, використання, поліпшення, корисні властивості, підвищення родючості, меліорація земель, меліоративні системи, природні екосистеми, екологічна безпека.*

Lisova T. V. Land reclamation as a measure of their restoration: modern problems of legal support

The article is devoted to the problem of legal support of land reclamation as one of the main measures of land restoration. The article notes that the works of domestic scientists are mainly devoted to some topical issues of land reclamation of agricultural lands. Different positions of scientists on the disclosure of this category are given. The above points of view in this regard are analyzed.

The article emphasizes the need for land reclamation measures on lands of all categories, including non-agricultural lands. Emphasis is placed on the fact that reclamation measures are aimed not only at improving soil properties and increasing their fertility, but also at restoring lands for various purposes. The role of land reclamation in the system of land restoration measures is revealed and comprehensively argued.

Peculiarities of chemical, hydraulic, cultural, agrotechnical and agroforestry reclamation in accordance with the Law of Ukraine "On Land Reclamation" are analyzed.

The article pays special attention to the problems and shortcomings of the legal provision of land reclamation. Appropriate proposals have been made in this area.

The article emphasizes that land reclamation, as an important and effective measure of land restoration, must be carried out in compliance with environmental safety requirements, especially for chemical and hydraulic types of land reclamation.

Emphasis is placed on establishing legal liability for violations of legislation in the field of land reclamation. The provisions of the Law of Ukraine "On Land Reclamation", which provide for liability in this area, are considered partially declarative. It is concluded that at present they do not have a specific mechanism for their implementation. According to the volume of negative consequences, it is proposed to establish legal responsibility in this area by the norms of both the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *lands, soils, restoration, use, improvement, useful properties, increase of fertility, land reclamation, reclamation systems, natural ecosystems, ecological safety.*

Вступ. Низька родючість ґрунтів, їх агроекологічна якість, поширення засолених і солонцевих ґрунтів, солончаків та солонцевих комплексів вимагають проведення меліорації земель. Меліорація земель, як і рекультивация порушених земель, консервація деградованих і малопродуктивних земель, належить до основних заходів їх відновлення.

У контексті вищезазначеного доцільно виокремити праці вітчизняних науковців, присвячені окремим актуальним питанням проведення меліорації земель сільськогосподарського призначення. Насамперед ідеться про наукові пошуки М.А. Дейнеги та П.Ф. Кулинич. Проте сьогодні майже не дослідженими залишаються питання провадження заходів меліорації на землях несільськогосподарського призначення, а також не розкрито роль меліорації земель у системі заходів їх відновлення.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати меліорацію земель різного цільового призначення як один з основних заходів їх відновлення.

Результати дослідження. Насамперед доцільно зазначити, що існують попередні й основні правові заходи відновлення земель. Так, про наявність попередніх заходів відновлення земель свідчать передбачені Земельним кодексом України обов'язки власників і користувачів земельних ділянок зберігати корисні властивості землі, за свій рахунок привести земельну ділянку в попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки (статті 91, 96). З метою запобігання посиленню деградаційних процесів земель (зокрема, ґрунтів) вносяться мінеральні

добрива, здійснюється промивання ґрунтів у випадках їх засолення, застосовуються відповідні режими зрошення та ін.

До попередніх заходів відновлення родючості ґрунтів належить також запровадження сівозмін, у процесі чого враховують затверджені нормативи оптимального співвідношення культур у різних природно-сільськогосподарських регіонах.

Основними заходами відновлення є: консервація деградованих та малопродуктивних земель, рекультивація порушених земель, меліорація земель. Саме здійснення вказаних заходів відновлення земель одержало належне правове забезпечення.

У земельно-правовій доктрині є декілька комплексних досліджень правових відносин, що виникають у сфері проведення меліорації земель сільськогосподарського призначення, які спрямовані переважно на аналіз правових норм, що регламентують суспільні відносини в цій царині. Так, П.Ф. Кулинич тлумачить конструкцію «меліорація земель сільськогосподарського призначення» як спосіб підвищення родючості земель із метою отримання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур [1, с. 9]. М.А. Дейнега розглядає це поняття як комплекс заходів (гідротехнічних, агролісотехнічних, культуртехнічних, агротехнічних, хімічних), спрямованих на поліпшення властивостей ґрунтів, збереження й підвищення їх родючості, забезпечення їх стійкості до несприятливих природних умов та антропогенних чинників із метою найефективнішого їх використання згідно з потребами сільського господарства, з обов'язковим дотриманням екологічних вимог, установлених законодавством [2, с. 4].

Зазначимо, що метою проведення заходів меліорації є не лише поліпшення властивостей ґрунтів і підвищення їх родючості, а й відновлення якісного стану земель.

В Україні, як аграрній країні, на землеробство впливає не лише рівень господарювання, а й природно-кліматичні умови, які протягом останніх років є несприятливими. Ідеться про підвищення температури, що призводить до зміщення ґрунтово-кліматичних зон, від чого залежить обрання та проведення тих чи інших заходів відновлення земель. При цьому, як слушно зазначають фахівці, стрімке зростання температури особливо в теплий період року, призводить до порушення фізичних процесів конденсації водяної пари, створює умови для випаровування, знижує рівень ґрунтових вод, тобто зменшує запаси води в ґрунті. Надзвичайно актуальними, залишаються питання вологозабезпечення сільськогосподарських культур, що є неможливим без ефективного застосування зрошення та подальшого використання меліорованих земель [3, с. 16].

Учені-ґрунтознавці сучасності наголошують на екологічному й економічному обґрунтуванні здійснення меліоративних заходів [4, с. 12]. Адже під час їх проведення відбувається докорінне порушення сталих у навколишньому природному середовищі взаємозв'язків та екологічної рівноваги [5, с. 12]. Через значний вплив заходів меліорації земель на довкілля цей вид діяльності підлягає оцінці впливу на довкілля. На передній план виходить саме екологічний складник здійснення таких заходів. У правових приписах Закону України «Про меліорацію земель» [6] законодавцем певною мірою враховано екологічний складник. Так, пріоритетні напрями у виборі і проведенні відповідного виду меліорації земель визначаються залежно від природно-кліматичних особливостей, екологічної ситуації того чи іншого регіону, а також використання в сільському господарстві меліорованих земель у майбутньому. Важливим є те, що перед проєктуванням створення меліоративних систем обов'язково належить здійснити прогнозування екологічних наслідків їх побудови й функціонування. Розроблення й погодження цільових (державних, міждержавних і місцевих) програм меліорації земель має здійснюватися з урахуванням необхідності збереження природних екосистем, насамперед тих, що мають міжнародне значення, й на підставі аналізу еколого-економічної ефективності цього процесу за окремими видами або за комплексом видів меліорації (ст. 19 Закону України «Про меліорацію земель»). Як під час будівництва нових і реконструкції наявних меліоративних систем, так і під час провадження меліоративних заходів необхідним є забезпечення дотримання будівельних, природоохоронних, санітарних норм і правил, державних стандартів, умов збереження природних екосистем та їх відновлення за рахунок власних коштів замовника робіт і їх виконавця (відносини між

ними регулюються договором підряду) згідно із затвердженими проектами. Законодавець, як бачимо, під час планування та проектування меліоративних систем і під час безпосереднього здійснення заходів меліорації застосував екосистемний підхід, адже за умов останніх має бути забезпечено збереження природних екосистем.

На підтвердження того, що під час проведення заходів меліорації повинен бути задіяний екосистемний підхід, говорять також інші норми земельного законодавства. Зокрема, під час проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури охороні підлягають компоненти навколишнього природного середовища, що перебувають у межах меліоративних систем, на прилеглих землях і в можливих зонах впливу, а саме: ґрунти й надра, поверхневі й підземні води, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ, рибні запаси, природні ландшафти, природно-заповідний фонд України, водно-болотні угіддя міжнародного значення, а також інші території, що вимагають особливої охорони. Конкретні обов'язки покладаються й на підприємства, установи й організації, що забезпечують експлуатацію меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури. Вони зобов'язані, наприклад, вживати заходів, спрямованих на запобігання підтопленню, заболоченню, засоленню, забрудненню ґрунтів, вітровій і водній ерозії меліорованих земель, їх деградації, погіршенню стану водних об'єктів, а також на збереження рослинного і тваринного світу на їх популяційному й видовому рівнях (ст. 31 Закону України «Про меліорацію земель»).

Заходи меліорації здійснюються не лише на землях сільськогосподарського призначення. Так, серед заходів забезпечення відновлення земель лісогосподарського призначення провідна роль належить не лише їх рекультивуації, а й запровадженню заходів меліорації з метою забезпечення сприятливого гідрорежиму таких земель, що здійснюється шляхом їх зрошення, осушення, обводнення залежно від водного і повітряного режиму ґрунтів. Як слушно зазначає С.В. Шарапова, меліорація земель лісогосподарського призначення має здійснюватися з урахуванням особливостей екологічної системи, зі збереженням рослинного та тваринного світу [7, с. 251].

Проводяться такі заходи й на землях природно-заповідного фонду, проте відповідно до певних законодавчо встановлених вимог. Так, згідно з ч. 3 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [8] меліорація земель на територіях площею 20 га й більше або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах на площі 5 га і більше, будівництво меліоративних систем та окремих об'єктів їх інженерної інфраструктури належить до другої категорії планової діяльності, що може відчутно впливати на довкілля й підлягає оцінці впливу на довкілля. У такому разі її проведення дозволяє встановити ступінь впливу (зокрема, негативного) меліоративних заходів на довкілля, адже, відновлюючи стан земель, необхідно запобігати й мінімізувати негативний вплив від цих заходів на інші природні ресурси й екосистеми в цілому.

Законом України «Про меліорацію земель» залежно від спрямування здійснюваних меліоративних заходів виокремлюються хімічна, гідротехнічна, культуртехнічна, агротехнічна й агролісотехнічна види меліорації. Відповідно до ст. 4 Закону гідротехнічна меліорація передбачає реалізацію зрошувальних, осушувальних, осушувально-зволожувальних, протиповеневих, протипаводкових, протисельових, протиерозійних та інших меліоративних заходів. Підкреслимо, що протягом останніх років відбулося посилення руйнівних процесів вітрової ерозії, що спричинило виникнення так званих пилових бурь. Однією з причин виникнення таких бурь є порушення водного режиму ґрунтів, тобто їх неналежне зволоження. Утворення пилових бурь становить загрозу не лише для навколишнього природного середовища, а й для здоров'я людини через високий рівень концентрації дрібнодисперсних частинок пилу в атмосферному повітрі, яке забруднене агрохімікатами, особливо навесні. Такі небезпечні явища викликають нагальну потребу проведення заходів відновлення земель, насамперед гідротехнічної меліорації.

На підставі аналізу еколого-меліоративного стану зрошуваних земель фахівцями-грунтознавцями зроблено висновок, що для забезпечення продовольчої безпеки держави

в роки з несприятливими погодними умовами мінімально необхідна площа зрошуваних земель в Україні повинна становити 1,5–1,7 млн га. Отже, потрібно відновити фактичне зрошення на площі близько 1 млн га. При цьому в основу процесу відновлення має бути покладено принцип формування не окремих меліоративних систем, а цілих меліоративних ландшафтів, які відповідають вимогам соціальної й екологічної стійкості, вирізняються екологічно обґрунтованою стабільністю й високою продуктивністю [9, с. 103].

Особливо важливо здійснювати заходи гідротехнічної меліорації у Степовій зоні, де спостерігається значний дефіцит зволоження ґрунтів. Насамперед ідеться про Херсонську, Запорізьку, Миколаївську й Одеську області. Так, за висновками фахівців, наприклад, на Херсонщині на зрошуваних землях виробляється приблизно до 50% продукції рослинництва [10, с. 77]. Цей вид меліорації є актуальним також на території Лівобережного Лісостепу.

На жаль, останнім часом виявлено факти погіршення стану зрошених ґрунтів, що є наслідком низької культури землеробства, застосування поливної води низької якості, надзвичайно інтенсивних способів її подання на поля. Гострою проблемою залишається невизначеність правового й фінансового забезпечення утримання та функціонування меліоративних систем [11, с. 23]. Ці негативні чинники мають бути подолані шляхом вживання окремих спеціальних заходів: (а) мінімізації втрат вологи з ерозією (відновлення повноцінного функціонування лісосмуг, упровадження контурно-меліоративних та агротехнічних заходів тощо); (б) використання більш адаптованих до нестачі вологи сортів рослин і добрив; (в) подолання фізичної деградації ґрунтів; (г) застосування заходів снігонакопичення й снігоутримання та ін. [12, с. 90]. Здійснюючи заходи гідротехнічної меліорації, необхідно вживати конкретних заходів, спрямованих на запобігання підтопленню й заболоченню земель.

Слушним є й запропонований підхід до впровадження системи екологічного страхування суб'єктів господарської діяльності на меліорованих землях від екологічних і техногенних ризиків через наявний негативний стан зрошуваних земель, що загрожує виникненню екологічних ризиків під час їх використання в агропромисловому комплексі, а також страхування третіх осіб, на яких можуть впливати наслідки екологічної або техногенної катастрофи [13, с. 47].

Позитивним кроком у справі забезпечення сталого екозбалансованого розвитку землеробства в Україні є схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р., № 688-р Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року [14], реалізація якої має бути досягнута, зокрема, шляхом збереження й відновлення родючості ґрунтів, захисту територій і населених пунктів від шкідливої дії води, досягнення й підтримання належного стану річкових басейнів, а також відновлення і збільшення площ зрошуваних земель і дренажних систем. Зміст цього нормативно-правового акта підтверджує тісний взаємозв'язок між станом і дією вод зі станом земель і необхідністю його відновлення. Слід погодитися з висловленою пропозицією щодо необхідності розробки не лише Програми розвитку земельних відносин в Україні, а й окремої Програми меліорації земель України [3, с. 20].

Крім того, вельми важливим убачається встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері проведення меліорації земель за: (а) недотримання правил або установленого режиму експлуатації меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури, що призвело до підтоплення, заболочення, засолення, забруднення ґрунтів, до вітрової й водної ерозії меліорованих земель, їх деградації, а також погіршення стану водних об'єктів; (б) порушення природних екосистем, що мають міжнародне значення, й умов збереження рослинного і тваринного світу на їх популяційному й видовому рівні. Положення ст. 33 Закону України «Про меліорацію земель», якими передбачено відповідальність у розглядуваній сфері, є частково декларативними, адже нині вони не мають конкретного механізму своєї реалізації. Залежно від обсягу негативних наслідків при таких порушеннях законодавства відповідальність за них повинна бути встановлена нормами як Кодексу України про адміністративні правопорушення, так і Кримінальним кодексом України.

Хімічна меліорація земель включає гіпсування, вапнування й фосфоритування ґрунтів.

Вапнування належить до одного з найважливіших заходів у системі підвищення родючості кислих ґрунтів. Нехтування заходами меліорації, як попереджають учені, може призвести до погіршення екологічного стану останніх через трансформацію слабокислих ґрунтів у середньо- й сильнокислі. Крім того, застосування вапнування ґрунтів є економічно ефективним. При цьому в умовах реформування сільськогосподарського виробництва вапнування необхідно поєднувати із внесенням органічних і мінеральних добрив, зі структурою сівозміни тощо [15, с. 79, 80, 85].

З метою попередження негативного впливу заходів меліорації на довкілля і здоров'я людей, як наголошує М. А. Дейнега, під час їх здійснення мають бути обов'язково дотримані екологічні вимоги [16, с. 87]. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в цілому повинно мати екологічну спрямованість, тобто в законодавстві має бути чітко закріплений обов'язок суб'єктів, які провадять такі заходи меліорації, з метою запобігання негативного впливу як на навколишнє природне середовище, так і на здоров'я населення [17, с. 98]. Погоджуємося з позицією науковця, що надмірне й неправильне застосування хімічних меліорантів спричиняє негативний вплив на стан довкілля [18, с. 77]. Адже специфіка меліорації полягає в тому, що іноді запровадження меліоративних заходів негативно впливає на стан як меліорованих земель, так і прилеглих територій, на природну рослинність, на зміни ботанічного складу фітоценозів та їх продуктивність. Підвищення доз добрив, що вносяться під посіви на меліорованих землях, як підкреслює Ю.Г. Гуцуляк, нерідко призводить до забруднення прилеглих водойм [19, с. 13]. Крім того, застосування пестицидів та агрохімікатів часто становить загрозу для об'єктів тваринного світу й середовища їх існування. Заходи з меліорації повинні запроваджуватися тільки за умов їх екологічної доцільності. Отже, правове регулювання у сфері хімічної меліорації повинно мати екологічну спрямованість, його завданням має бути запобігання й усунення негативних наслідків використання агрохімікатів і для довкілля, і для здоров'я людини [18, с. 77].

Підтвердженням зазначеного є зміст ст. 3 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р. № 86/95-ВР [20], яка серед основних принципів державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами й агрохімікатами, виокремлює: пріоритетність збереження здоров'я людини й охорони навколишнього природного середовища стосовно економічного ефекту від використання пестицидів та агрохімікатів; державну підконтрольність ввезення їх на митну територію України та застосування, а також реєстрації, виробництва, зберігання, транспортування й торгівлі; обґрунтованість їх використання; мінімізацію використання пестицидів за рахунок запровадження біологічного землеробства та інших екологічно безпечних, нехімічних методів захисту рослин; безпечність для здоров'я людини й навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування й застосування за умови дотримання вимог, установлених державними стандартами, санітарними нормами, регламентами та іншими нормативними документами, тощо. Згідно зі ст. 12 вказаного Закону при вжитті відповідних заходів має бути враховано попереднє агрохімічне обстеження ґрунтів, дані агрохімічного паспорта земельної ділянки (поля) тощо.

Протягом останніх років відбулося істотне скорочення обсягів застосування хімічних добрив, що викликано необхідністю розвитку екологізації сільськогосподарського виробництва. Впровадження екологобезпечних технологій в аграрному виробництві має створити умови для відновлення стану земель, зокрема родючості ґрунтів, і мінімізувати негативний вплив на екосистему загалом.

У сучасних умовах саме фітомеліорація розглядається як ресурсозберезувальна альтернатива традиційним методам хімічної меліорації [21, с. 174]. Отже, представниками ґрунтознавчої доктрини останнім часом виокремлено самостійний вид меліорації – фітомеліорацію, адже за проведеними ними дослідженнями тривале перебування ґрунтових мас під трав'яним покривом сприяє покращанню його структурності після обробітку і створює кращі фізичні умови.

Лісові насадження відіграють важливу роль у боротьбі з водною й вітровою ерозією, а також із посухами, а тому їх роль під час провадження агролісотехнічної меліорації земель є доволі значною. Система захисних лісових насаджень (полезахисних, водорегулювальних, прияружних, прибалкових смуг, смуг на зрошених землях, по схилах і по дну ярів та балок тощо) в комплексі з гідротехнічними, агротехнічними та іншими заходами дає можливість повністю захистити поля від негативних проявів ерозії [15, с. 101]. Агролісотехнічна меліорація передбачає формування поліфункціональних лісомеліоративних систем. Це здебільшого (протиерозійні) захисні лісонасадження: (а) лощинні, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів – від виснаження й замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм, а також (б) лінійні (полезахисні), що забезпечують захист земель від вітрової й водної ерозії, поліпшують ґрунтово-кліматичні умови сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулювальних лісосмуг тощо (ст. 8 Закону України «Про меліорацію земель»).

Відповідно до Правил відтворення лісів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 303, відтворення лісів передбачає цільове вирощування: а) водоохоронних насаджень на берегах річок, навколо озер, водоймищ, у зонах відводу каналів; б) ґрунтозахисних насаджень у ярах, балках, на крутосхилах, луках, інших непридатних для використання в сільському господарстві землях; в) полезахисних лісових смуг; г) захисних лісових насаджень у смугах відводу залізниць, автомобільних доріг тощо [22].

У наукових працях приділено значну увагу питанням збереження полезахисних лісосмуг й інших лісових насаджень. Так, В.І. Федорович підкреслює, що знищення, а також зменшення площі земель, зайнятих полезахисними лісосмугами, є критичною проблемою загальнодержавного рівня [23, с. 233]. Необхідність збереження лісосмуг з метою забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації визнана сьогодні на законодавчому рівні. Наприклад, Законом України «Про оренду землі» [24] встановлено обов'язкове включення до договору оренди землі умов щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації в разі передання в оренду фізичним і юридичним особам земельних ділянок під полезахисними лісовими смугами, які обмежують масив земель сільськогосподарського призначення. Адже нині через невключення до договору оренди вищевказаних умов обслуговування меліоративних систем майже не здійснюється, що призводить до їх поступового руйнування.

Висновки. Отже, меліорація є важливим дієвим заходом відновлення й поліпшення земель, проте під час здійснення її заходів обов'язково має бути забезпечене збереження природних екосистем. Сам же цей захід відновлення земель має провадитися з дотриманням вимог екологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кулинич П.Ф. Рациональное использование мелиорированных земель (Вопросы правового обеспечения) : монография. Киев : Наук. думка. 114 с.
2. Дейнега М.А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 19 с.
3. Шарий Г. Засуха в Україні вимагає дієвих змін земельної політики. Землевпорядний вісник. 2020. № 11. С. 16–20.
4. Концепція використання техногенно забруднених ґрунтів / за наук. ред. Фатеева А.І., Самохвалової В.Л. Харків : Стильна тип., 2018. 57 с.
5. Гуцуляк Ю. Екологічні проблеми меліорації земель в Україні, яким чином рятувати довкілля? *Землевпорядний вісник*. 2009. С. 12–17.
6. Про меліорацію земель : Закон України від 14.01.2000 р. № 1389-XIV. *Офіційний вісник України*. 2000. № 6. Ст. 200.

7. Шарапова С.В. До питання про меліорацію земель лісогосподарського призначення. Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса – смт. Затока, 7–10 червня 2018 р.). Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 250–253.
8. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.
9. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України / Балюк С. А. та ін. Київ : Аграр. Наука, 2012. 240 с.
10. Павлов В.І., Гарнага О.М., Веремєєнко Т.С., Фесіна Ю.Г. Економіка землекористування : навчальний посібник. Рівне : НУВГП, 2012. 188 с.
11. Дубенкова М. Меліоративні системи : Закон і дійсність. *Землевпорядний вісник*. 2021. № 10. С. 22–24.
12. Медведєв В.В. Про деякі дискусійні і невирішені проблеми у дослідженнях ґрунтів. Харків : ФОП Бровін О.В., 2017. 188 с.
13. Сербіна Р.А. Екологізація землекористування на меліорованих землях, як страховий фонд продовольчої безпеки. Механізм регулювання економіки. 2011. № 2. С. 46–50.
14. Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : розпорядж. КМУ від 14.08.2019 р. № 688-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 2473.
15. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України / Балюк С.А. та ін. Київ : Аграр. Наука, 2012. 240 с.
16. Дейнега М.А. Генезис поняття «меліорація земель сільськогосподарського призначення» у науковій літературі та законодавстві. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2011. Вип. 165. Ч. 1. С. 80–89.
17. Дейнега М.А. Екологічні аспекти у правовому регулюванні меліорації земель сільськогосподарського призначення. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 1. С. 93–99.
18. Дейнега М. Правове регулювання хімічної меліорації земель в Україні. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2011. № 5. С. 73–78.
19. Гуцуляк Ю. Екологічні проблеми меліорації земель в Україні, яким чином рятувати довкілля? *Землевпорядний вісник*. 2009. С. 12–17.
20. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03. 1995 р. № 86/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.
21. Цапко Ю.Л., Десятник К.О., Огородня А.І. Збалансоване використання та меліорація кислих ґрунтів : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2018. 252 с.
22. Про затвердження правил відтворення лісів : пост. КМУ від 1 березня 2007 р. № 303. *Офіційний вісник України*. 2007. № 16. Ст. 589.
23. Федорович В.І. Правові проблеми використання та охорони поєданих лісосулт. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 грудня 2017 р., Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого). Харків : Право, 2017. С. 232–235.
24. Про оренду землі : Закон України від 06.10.98 р. № 161-XIV в ред. від 02.10.03 № 1211-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 44. Ст. 2288.

